

Danmarks Stednavne 100 år

Jubilæumsskrift i anledning af hundredåret
for udgivelsen af bind 1: Samsøs Stednavne

Redigeret af Johnny Grandjean Gøgsig Jakobsen
under medvirken af Birgit Eggert

Museum Tusculanums Forlag
København 2022

Danmarks Stednavne 100 år

Navnestudier
udgivet af Arkiv for Navneforskning
Nr. 46

Danmarks Stednavne 100 år

Jubilæumsskrift i anledning af hundredåret
for udgivelsen af bind 1: Samsøs Stednavne

Navnestudier nr. 46

Udgivet af Arkiv for Navneforskning
Københavns Universitet

Redigeret af Johnny Grandjean Gøgsig Jakobsen
under medvirken af Birgit Eggert

Museum Tusculanums Forlag
København 2022

© 2022 Forfatterne og Arkiv for Navneforskning, Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, Det Humanistiske Fakultet, Københavns Universitet.

Kopiering fra denne bog må kun finde sted på institutioner og virksomheder, der har indgået aftale med Copydan, og kun inden for de i aftalen nævnte rammer.

Grafisk tilrettelæggelse: Johnny Grandjean Gøgsig Jakobsen.

Alle artikler i bogen er fagfællebedømt.

Bogen er udgivet elektronisk hos Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab samt hos Museum Tusculanums Forlag.

ISBN: 978-87-635-4707-9

ISSN: 0470-5165

I kommission hos
Museum Tusculanums Forlag
Rådhusvej 19
2920 Charlottenlund
www.mtp.dk

Forsideillustration:

Udsnit af kort over Samsø (*Samos Baltica vulgo Samsöe*) tegnet af Diderich Christian Fester i 1763 og udgivet i Erich Pontoppidans *Den Danske Atlas* bind II fra 1764. Mens stednavne i selve tekstafsnittene af atlasset er excerperet og gengivet i *Danmarks Stednavne 1: Samsøs Stednavne*, så er navneformerne på atlassets tilknyttede Samsø-kort ikke medtaget i bindet. © Det Kgl. Bibliotek.

Indholdsfortegnelse

Forord	7
RIKKE STEENHOLT OLESEN	
Individ og kollektiv – At løfte <i>Danmarks Stednavne</i>	9
JOHNNY GRANDJEAN GØGSIG JAKOBSEN	
DS 1: <i>Samsøs Stednavne</i> – 100 år efter	31
BENT JØRGENSEN	
Huller i osten. Om mangler i <i>Samsøs Stednavne</i>	51
GILLIAN FELLOWS-JENSEN	
Onsbjerg on Samsø and Roseberry Topping in Yorkshire	59
BIRGIT EGGERT	
<i>Samsø</i> og andre navne på store jyske øer	69
LARS-JAKOB HARDING KÆLLERØD	
<i>Bødker, Klejs og Pedersen</i> . Om brugen af mellemnavne på Samsø i det 18. og 19. århundrede	79
MARTIN SEJER DANIELSEN	
Stedse og i over 20 år kendt under tilnavnet <i>Fabricius</i>	113
MICHAEL LERCHE NIELSEN	
<i>Kornmaaler</i> og andre samsiske efternavne	139
SUSANNE VOGT	
Iver Ellung (1757–1820) – geografisk-økonomisk landinspektør og antikvar. Mere end bare stednavne	153
BENTE HOLMBERG	
<i>Snekke</i> -navne nok engang	179
SOFIE LAURINE ALBRIS & ANDERS PIHL	
Bornholms førkristne landskab og bebyggelse. Nogle ekstralingvistiske perspektiver på <i>Danmarks Stednavne 10</i>	199
PEDER GAMMELTOFT	
Viden og vanvid – om stednavneværker i digital form	249
BIRGIT EGGERT	
<i>Danmarks Stednavne</i> – en bibliografi	261

Stedse og i over 20 år kendt under tilnavnet *Fabricius*

Et studie af navneforandringer foretaget på Samsø i
henhold til lov af 1. april 1905

MARTIN SEJER DANIELSEN

Indledning

Claus blev født den 14. maj 1883 i Østerby, Besser Sogn, på Samsø. Ved dåben fik han det fulde navn *Claus Fabricius Jensen*. Forældrene var skrædder Ole Jensen og hustru Jensine Jensen (KBkm Besser). *Jensen* var altså også Claus' fars efternavn, men præcis hvorfor Claus døbt med mellemnavnet *Fabricius* er ikke helt sikkert. Det har sandsynligvis været et tilnavn som Claus' farfar havde været kendt under. Etymologisk er *Fabricius* nemlig en latinisering af professionsbetegnelsen 'smed', netop den profession som Claus' farfar, Jens Jørgen Olsen, havde da Claus' far blev født i 1846 (KBkm Tranebjerg).

I lokalområdet var Claus blot kendt under navnet *Claus Fabricius* hvilket han også selv vedkendte sig. I december 1905, altså da han var 22 år gammel, indgav Claus nemlig et "Andragende om Erhvervelse af Tilnavn som Slægtnavn" til birkedommeren på Samsø (Andr.Slægt.).

Andragendet – eller *ansøgningen* som vi nok i dag ville foretrække at kalde det – bestod af en fortrykt tekst med tomme felter der påtegnedes med de nødvendige oplysninger ligesom irrelevante dele udstregedes. Efter at første afsnit af ansøgningen var blevet påført oplysninger om Claus' fødested, fødselsdato, dåbsdato og fulde navn ved dåben, lød næste afsnit:

Da jeg imidlertid stedse og i over 20 Aar har været almindelig kendte[!] heri Egnen under Tilnavnet Fabricius[,] som jeg ogsaa selv stedse har vedkendt mig, tillader jeg mig herved i Henhold til Lov 1. April d. A. [dvs. 'dette Aar', altså 1905] Nr. 76 at

MARTIN SEJER DANIELSEN

andrage om gratis Navneforandring, saaledes at mit fulde Navn fremtidig bliver Claus Fabricius (Andr.Slægt.; udstregede dele er udeladt, mens håndskrevne tilføjelser er indsat).

Den 22-årige Claus var ungkarl, så hverken hustru eller børn optegnedes som medansøgere på de dertil indrettede felter. Ansøgningen blev herefter underskrevet den 27. december 1905 af andrageren selv og dennes far; dengang og frem til myndighedsloven af 1922 var en mand nemlig først myndig når han fyldte 25 år (DSD). En tredje side var allerede blevet underskrevet et par dage før af Bessers sognerådsformand der attesterede at "Andrageren Tjenestekarl Claus Fabricius Jensen, Østerby[,] stedse her paa Egnen og i over 20 Aar har været almindelig kendte[!] under Tilnavnet Fabricius som han stedse har vedkendt sig" (Andr.Slægt.; udstregede dele er udeladt, mens håndskrevne tilføjelser er indsat). Ansøgningen med Claus' dåbsattest som bilag blev herefter overdraget til Samsøs birkedommer i Tranebjerg.

Andragende
om
Erhvervelse af Tilnavn som Slægtnavn.

Som hoslagte Daabsattest udviser, er undertegnede født i Østerby By
Besser Sogn, Janni Herred den 14. Marts 18 83
og døbt i Besser Kirke den 15. juli 18 83 med
1) Navnet Claus Fabricius Jensen

Da jeg ~~og min afdøde Fader saavel som min afdøde Farfader~~ imidlertid stedse og i over 20 Aar har været almindelig kendte heri Egnen under Tilnavnet Fabricius
som jeg ~~og de~~ ogsaa selv stedse har vedkendt ~~os~~, tillader jeg mig herved i Henhold til Lov 1. April d. A. Nr. 76 at andrage om gratis Navneforandring, saaledes at mit fulde Navn fremtidig bliver
Claus Fabricius.

Udsnit af Claus Fabricius' ansøgning til birkedommeren på Samsø. Foto: Forfatteren, Rigsarkivet.

Henrik Emil Brendstrup (1862–1951) havde været Samsøs birkedommer siden 1903, et hverv han kom til at bestride frem til 1912 (Sjæl.rets.: 221). Ansøgningen med bilag har været i orden, for det tog kun

Brendstrup tre dage at godkende den: Den 30. december 1905 udstedte han et navnebevis på at Claus Fabricius Jensens officielle navn fremover var *Claus Fabricius*. Navneforandringen optegnede birkedommeren i en *navneforandringsprotokol* (SamsNaPro: 84), og denne ligger i dag hos Rigsarkivet i arkivet fra Samsø Birk. I samme arkivæske der indeholder protokollen, findes også Claus' ansøgning sammen med få andre bevarede ansøgninger.

En Lov om Navneforandring var netop blevet stadfæstet året forinden, nærmere bestemt den 22. april 1904 (herefter Lov 1904). Men eftersom Karl Peder Pedersen i sin redegørelse for den danske navnelovgivning skriver at Lov 1904 først kunne tages i brug fra den 1. juli 1906 (Pedersen 2001b: 212, 213), kom det som en overraskelse da jeg i navneforandringsprotokollen fra Samsø Birk fandt ikke mindre end 118 sider der hver vidnede om et navnebevis udstedt i halvåret juli–december 1905 (SamsNaPro: 75–192). I protokollen ses kun 18 beviser udstedt i perioden 1906–1937 (ibid.: 1–18).¹

På landsplan udstedtes ifølge Pedersen årligt i perioden 1906–1915 kun nogle hundreder beviser i henhold til Lov 1904: I juli–december 1906 blev 700 navnebeviser udstedt, for hele 1907 var tallet 740, i 1908 udstedtes kun 410; i hele perioden 1906–1915 var højdespringeren 1914 hvor 900 navnebeviser blev udstedt, mens det laveste antal navnebeviser, kun 370, blev udstedt i 1910 (Pedersen 2001b: 213).

Så når navneforandringsprotokollen fra Samsø Birk alene vidner om 118 udstedte navnebeviser fra juli–december 1905, og en lignende tendens også observeredes i en navneforandringsprotokol fra Øster og Vester Han Herredsfoged (Danielsen 2021), tyder noget på at en anden lov, nemlig lov nr. 76 af 1. april 1905 (herefter Lov 1905) der specifikt nævnes i Claus' ansøgning, affødte en signifikant mængde navneforandringer der hidtil har været overset.

Lov 1905, som var en tillægslov til Lov 1904, gjorde det i en knap 8-måneders periode, nærmere bestemt fra og med 11. maj 1905 (Bkg. 1905: 344) til loven udløb 1. januar 1906 (Lov 1905), muligt gratis at ansøge den lokale politimester (eller Københavns overpræsident hvis man boede i hovedstaden) om et navn som man havde båret som tilnavn

¹ Med retsreformen 1919 kom Samsø til at høre under Kalundborg Politikreds (DigDag.dk). Fra da af kan samsiske navneforandringer altså også være optegnet i navneforandringsprotokollen fra Kalundborg Politi. Eftersom nærværende studie fokuserer på navneforandringerne sket på Samsø i 1905, har jeg ikke undersøgt dette aspekt yderligere.

i de forgangne 20 år; til de 20 år kunne medregnes den tid en far og/eller en farfar eventuelt havde været kendt under navnet (ibid.).

Men ud over i værket *Dansk personnavneret* af Ib Lunøe (1944: 31, 89) har jeg end ikke fundet Lov 1905 nævnt i forbindelse med redegørelser for navneforandringslovgivningen i begyndelsen af 1900-tallet (Kousgård Sørensen 1997: 105–107; Pedersen 2001a; 2001b: 212–217; 2008: 147; Skautrup 1968: 311–312; Søndergaard 1979: 260–270, 275; Thomsen 1945: 14).

Formålet med denne artikel er derfor både at indplacere Lov 1905 som en væsentlig del af den danske navneforandringshistorie og at udføre et studie af de mange til- og fravalg af slægtsnavne som loven medførte. Det empiriske grundlag udgør de 118 navneforandringer sket i henhold til Lov 1905 på Samsø optegnet i navneforandringsprotokollen fra Samsø Birk (SamsNaPro: 75–192).

Kilde, metode og terminologi

Navneforandringsprotokollen (SamsNaPro) er fortrykt med tre forskellige typer af faste skemaer (jf. Cirk. 1903: 103): Den indledes af en række upaginerede sider der indeholder et register over navneforandringer alfabetiseret efter hidtilværende navne. De egentlige skemaer til registreringen af udstedte navnebeviser følger herefter på siderne 1–192, én side per godkendt navneforandring. Endelig på siderne 193–243 følger et register over navneforandringer alfabetiseret efter antagne navne.

På protokollens andet titelblad ses blandt andet en kort, håndskrevet indholdsoversigt der sammen med min gennemgang af protokollen viser følgende opdeling af de fortrykte skemaer til optegnelse af udstedte navneforandringer:

A. s. 1–18: Udfyldte skemaer om navneforandringer sket i henhold til Lov af 22. april 1904 (Lov 1904). Beviserne for disse 18 navneforandringer er udstedt i perioden 1906–1937.

B. s. 19–74: 56 tomme skemaer.

C. s. 75–192: Udfyldte skemaer om navnebeviser udstedt i henhold til Lov af 1. april 1905 (Lov 1905). Beviserne for disse 118 navneforandringer er alle udstedt i anden halvdel af 1905; det første er udstedt 3. juli 1905 (SamsNaPro: 101), og de sidste 30.

december 1905 (ibid.: 75–97). Særligt sidstnævnte dato er hyppigt repræsenteret: Hele 23 beviser er udstedt denne dato (ibid.). Udfyldningen af skemaerne er ikke sket strengt kronologisk: Birkedommeren er begyndt med s. 101, og da alle fortrykte skemaer var udfyldt til og med s. 192, begyndte han blot at udfylde skemaer omvendt kronologisk fra s. 100 tilbage til s. 75.

Som nævnt indledningsvis kommer fokus i nærværende studie til at være på punkt C, det vil sige de 118 siders optegnelser om navnebeviser udstedt i henhold til Lov 1905. De fortrykte skemaer med svar på en række helt faste punkter lod sig nemt overføre til et regneark. Med regnearket som udgangspunkt kunne jeg nemmere skabe overblik og gøre forskellige observationer i materialet. Henvisninger til konkrete navneforandringer vil gennem artiklen være til sidetallene i protokollen.

I konteksten af navneforandringslovgivningen i begyndelsen af 1900-tallet vil jeg terminologisk benytte *slægtsnavn* om det sidste navn i personens officielle navn; et slægtsnavn knytter sig til – eller tænkes fremover knyttet til – en slægt snarere end kun til et individ. Termen *efternavn* kan også benyttes om det sidste navn i personens officielle navn, men modsat et *slægtsnavn* kan et *efternavn* også være et primærpatronym (fx *Jensen* i den bogstavelige betydning ‘søn af Jens’) der i udgangspunktet kun tænkes knyttet til et individ. Et *tilnavn* forstås som et navn der uofficielt har været anvendt som en persons efternavn. Øvrige termer vil jeg definere når det bliver aktuelt.

Vejen til navneforandringsloven af 1. april 1905

En embedsmand udøver sin magt over for borgerne med udgangspunkt i den til enhver tid gældende lovgivning på embedsmandens ressortområde. Samsøs birkedommer, Henrik Emil Brendstrup, var naturligvis ingen undtagelse. Men for at forstå udgangspunktet for loven som han udstedte navnebeviserne på baggrund af, vil jeg begynde længere tilbage i tiden.

I de dansktalende områder i det 18. århundrede var navngivning af nyfødte i høj grad styret af tradition. Kun adelens mandlige medlemmer havde tidligt, nærmere bestemt ved kongebrev af 1526, fået påbudt at bære faste slægtsnavne (Degn 2001: 14; Lunøe 1944: 17). Men især landbefolkningen fulgte fortsat traditionen med at navngive et nyfødt barn med fornavn(e) og et som regel underforstået *primærpatronym*,

altså fars fornavn efterfulgt af *-sen* 'søn' for en dreng og *-datter* for en pige (Degn 2001: 15–17).

Traditionen skabte en stor ensartethed i befolkningens navne-repertoire hvor det fra et statsligt synspunkt var vanskeligt at skelne mellem folk (Pedersen 2001b: 203). I hertugdømmet Slesvig forsøgte det med et reskript af 8. november 1771 at komme problemet til livs ved at påbyde faste slægtsnavne (ibid.). Noget lignende kom først til at gælde i kongeriget med dåbsforordningen af 1828 der påbød: "Iøvrigt bør hvert Barn ved Daaben benævnes ei alene med fornavn, men og med det familie- eller Stamnavn, som det i Fremtiden bør bære" (Dåbsforordning 1828). Flere cirkulærer fra Danske Kancelli samme og efterfølgende år specificerede hvad der mentes med denne ordlyd (Kisbye 1981: 127; Lunøe 1944: 18–20; Pedersen 2001b: 203–204).

Hensigten med lovgivningen var utvivlsomt at indføre faste slægtsnavne overalt (Pedersen 2001b: 204), men befolkningen lod sig ikke sådan lige overtale til at bortkaste den indgroede tradition at navngive sine børn med primærpatronymer (Degn 1997, 2001; Kisbye 1981). I 1856 indskærpede man derfor igen hvordan det familie- eller stamnavn der i henhold til forordningen af 1828 én gang var blevet valgt, for eftertiden skulle bæres ikke bare af alle børn i samme generation, men også for alle følgende generationer i samme familie med mindre man erhvervede bevilling til afvigelse (Lunøe 1944: 22).

Denne fastfrysning af slægtsnavnene i midten af det 19. århundrede i kombination med et stigende befolkningstal der i høj grad stadig bar primærpatronymer som efternavne, fik utilsigtet den effekt at patronymerne – også kaldet *sen*-navnene (*Jensen*, *Sørensen*, *Hansen* osv.) – kom til at blive meget hyppigt repræsenteret som slægtsnavne i den danske befolkning (Kousgård Sørensen 1997: 103).

Omkring 1900 fik adgangen til navneforandring derfor politisk opmærksomhed. Den eneste mulighed for at skifte navn var ved at få *kongelig bevilling*, altså en "af en offentlig myndighed efter ansøgning given tilladelse eller dispensation" (RigsOrd: 25). Men kongelige bevillinger var dyre, og hertil blev der ført en restriktiv politik på navneområdet, så meget få mennesker benyttede sig af denne mulighed (Pedersen 2001a: 19, 21; 2001b: 203).

Men ved en bekendtgørelse af 30. maj 1903 indførtes for første gang en nemmere mulighed for at opnå slægtsnavneskifte (Pedersen 2001b: 208–210), nemlig den at man, mod at betale et mindre gebyr, kunne få godkendt et nyt slægtsnavn ved *navnebevis* – med en bredere term kaldet *øvrighedsbevis* (fx RigsOrd: 272) – ved ansøgning af over-

præsidenten hvis man boede i København, og den lokale underøvrighed, dvs. retsbetjentene og i visse byer borgmestrene, hvis man boede i resten af landet (Bkg. 1903). Ifølge bekendtgørelsen (ibid.: 473) kunne der dog kun vælges mellem navneforslag der var blevet fremlagt af filolog Verner Dahlerup (1859–1938) og historiker Johannes C.H.R. Steenstrup (1844–1935) i en *Navnebog* (Dahlerup og Steenstrup 1902).

Til overpræsidenten i København og underøvrigheden i resten af landet blev udsendt et cirkulære der fastsatte den nærmere praksis for udstedelsen af beviserne, herunder udarbejdelsen af en protokol der skulle autoriseres af amtmanden som navneforandringsprotokol (Cirk. 1903). Samsø Birks navneforandringsprotokol der udgør det empiriske materiale i nærværende studie, blev netop autoriseret af amtmanden i Holbæk Amt den 18. september 1903, men ingen navneforandringer sket i henhold til bekendtgørelsen af 1903 ses dog optegnet i protokollen (SamsNaPro). Ingen på Samsø lod sig friste af forslagene i Dahlerup og Steenstrups *Navnebog*.

Men navneforandring ved navnebevis efter ansøgning og betaling af et mindre gebyr kom til at blive helt centralt for navneforandringslovgivningen i mange årtier fremover. Det politiske fokus på at få folk til at tage mere unikke slægtsnavne fortsatte, og efter forhandlinger i Rigsdagen og den endelige vedtagelse og kongelige stadfæstelse kom året efter den egentlige Lov om Navneforandring af 22. april 1904 (Lov 1904) der med flere forlængelser kom til at være gældende lov helt frem til 1961 (Pedersen 2001b: 216–218).

Med Lov 1904 blev tilgangen til navneforandring vendt på hovedet i forhold til bekendtgørelsen fra året før: I stedet for kun at kunne vælge mellem navne på en positivliste kunne man nu i princippet vælge frit med undtagelse af de navne der fremgik af to negativlister. Hertil skulle navnene følge dansk sprogtone, og de måtte ikke være upassende eller ligge for tæt op ad navnene på negativlisterne (Pedersen 2001b: 212). De to negativlister skulle bestå af en liste over de slægtsnavne som retsligt tilkom eksisterende slægter, og som man opfordrede de pågældende slægter til selv at melde ind senest den 1. juli 1905, og en liste over navne båret af personer der havde gjort sig fortjente af fædrelandet (Lov 1904: § 2). Den tidskrævende udarbejdelse af disse negativlister var årsagen til at navnebeviser i henhold til Lov 1904 først kunne udstedes fra 1. juli 1906 (Pedersen 2001b: 212).

§ 6 i Lov 1904 skal særligt fremhæves. Denne fastsatte på den ene side at navneforandring stadig kunne ske ved kongelig bevilling, og på den anden side at borgere ved kongelig bevilling gratis kunne “antage

det Tilnavn, hvorunder de selv samt deres Fædre og Bedstefædre paa fædrene eller mødrene Side have været almindelig kendte i den paagældende Egn” (Lov 1904: § 6). Dog skulle ansøgning om dette allerede være indsendt til Justitsministeriet inden seks måneder efter lovens ikrafttræden (ibid.), dvs. fra den 1. juli 1904 (ibid.: § 9) og inden årets udgang.

§ 6 blev netop udgangspunktet for det private lovforslag der udmøntede sig i Lov af 1. april 1905 om Tillæg til Lov om Navneforandring af 22de April 1904 (Lunøe 1944: 31). I stedet for at antagelse af tilnavne som slægtsnavne skulle ske ved kongelig bevilling, kunne retsbetjentene (og Københavns overpræsident) gratis bevilge et tilnavn ved navnebevis som slægtsnavn hvis ansøgeren havde været alment kendt under tilnavnet de sidste 20 år. Til de 20 år kunne medregnes den tid som en far og/eller farfar eventuelt også havde været kendt under tilnavnet (Lov 1905).

I den til Lov 1905 tilhørende bekendtgørelse af 2. maj 1905 forklaredes at blandt andet en attestation fra den relevante sognepræst, sognefoged eller sognerådet kunne udgøre det fornødne bevis for navnets hævd de sidste 20 år (Bkg. 1905: 345). I eksemplet citeret indledningsvis var det netop sognerådsformanden der med sin underskrift attesterede at Claus Fabricius Jensen havde hævd på navnet *Fabricius*.

I Lov 1905 stilledes der derimod intet egentlig krav til navne der skulle undgås; de lister over forbeholdte navne, som man med Lov 1904 (§ 2) havde stillet i udsigt, var jo endnu ikke udkommet, og med bekendtgørelsen af 2. maj 1905 stilledes kun krav om stavemåden:

Med Hensyn til Stavemaaden fremhæves, at der bør gives Agt paa, hvorledes denne virkelig har været, og at det navnlig bør iagttages, at sjældnere Navne ikke paa Grund af en tilfældig Lydlighed tilegnes, samt at en dansk Stavemaade anvendes, hvor en fremmedartet Stavemaade ikke har utvivlsom Hævd (Bkg. 1905: 345).

Modstående side: Claus Fabricius' navneskifte ses her optegnet i navneforandringsprotokollen fra Samsø Birk. Et navnebevis udstedtes ikke uden bureaukrati: Navneforandringen meldtes både til sognepræsten i Besser Sogn hvor Claus var født og døbt, og til lægdsrulleføreren i 4. udskrivningskreds. Sagen tildeltes også et journalnummer Æ 127-1905, og navneskiftet ses netop noteret i birkets journal fra 1905 under saggruppelitra Æ, løbenummer 127 (SamsJournal: 185). Foto: Forfatteren, Rigsarkivet.

STEDSE OG I OVER 20 ÅR KENDT UNDER TILNAVNET FABRICIUS

84	Fulde Navn før Navneforandringen:	1/ Claus Fabricius Jensen
Bopæl og Livsstilling:	Besky	Tjenstekar
Født: naar? hvor? Forældres Navne:	Besky 14. 11. 1883	Oluf Jensen Kirsten Jensen Jensen
Døbt (eller navngivet): naar? hvor?	15. 12. 1883	Besky Rikke
Hvis ikke indfødt af Fødsel, Dato af paagældende Lov:		
Rullebetegnelse:	4-261-2-6	
Egteskellens Navn, forsaavidt Egteskab ikke er endelig opløst:	Ug. 17	
Er Egteskellen enig i Navneforandringen?		
Fulde Navn og Alder paa Børn under 18 Aar:		
Hvis mindreaarig, hvem har givet Samtykke til Navneforandringen?		
Ifald Navneforandringen ikke er begæret af vedk. selv, da af hvem?		
Det ved Navneforandringen antagne Slægtnavn?	Fabricius	
Fulde Navn efter Navneforandringen:	Claus Fabricius	
Dato for Bevisets Udfærdigelse:	30. December 1905	Ug. 127-1905
Underretning s. D. til 1. Hvilken Præst eller anden Fører af Bog over Fødsler?	Lag i Skovsø, Besky	
2. Hvilke Udskrivningschef?	4. 12. 1905	
3. Hvilken Fører af Straffe- register?		
Anmærkning:		

Udstedelsen af navnebeviser var som nævnt gratis for borgeren idet den udstedende embedsmand ville blive kompenseret direkte fra statskassen (Lov 1905; Cirk. 1905: 93). At det var gratis, er vel i sig selv en motivationsfaktor der gjorde at så relativt mange valgte at skifte navn i henhold til Lov 1905. Dette kan jävnføres med navneforandringslovgivningen i Finland i 1935–37: Lovgivningen gjorde det billigere at ansøge om og få bevilget navneforandring hvis man ansøgte om et finsk- eller svensk klingende slægtsnavn. Dette medførte at ca. 58.000 afgørelser om navneforandringer blev imødekommet, og når børn der også påvirkedes af navneforandringer, tælles med, resulterede det i at ca. 100.000 personer fik et finsk klingende slægtsnavn i disse år (Närhi 1987: 111).

I Danmark var en anden og måske større motivationsfaktor nok også at det efter Lov 1904 slet og ret blev ulovligt for en person at benytte "et ham ikke retlig tilkommende Slægtnavn som sit" (Lov 1904: § 8). Strafferammen var en bøde på mellem 50 til 200 kroner (ibid.). Fik man ikke ansøgt om og godkendt navneforandringen i tide i henhold til Lov 1905, kunne man pludselig blive straffet for uofficielt at skrive sig ved et slægtsnavn man måske altid havde benyttet som sit eget, og som en anden slægt oven i købet kunne have reserveret for næsen af én i henhold til Lov 1904 (§ 2a-b).

De 23 navnebeviser der udstedtes på Samsø den 30. december 1905, har også sin naturlige forklaring: Hvor loven trådte i kraft fra 11. maj 1905 (Bkg. 1905: 344), blev den sat til at udløbe fra og med den 1. januar 1906 (Lov 1905). Man har altså fået travlt med at få navnebeviserne udstedt inden nytårsskiftet, og da nytårsaftensdag den 31. december 1905 var en søndag, kunne denne dag naturligvis ikke tages i brug.

Lovgivningen svarer altså i sig selv på hvilke navne man tog som slægtsnavne. Modsat Lov 1904 der kun med de i § 2 nævnte undtagelser gav 'frit valg på alle hylder', var Lov 1905 langt mindre fri: De 118 navnebeviser udstedt på Samsø i 1905 var alle på oprindelige tilnavne som hovedansøger og eventuelt hans far og farfar allerede havde været almindeligt kendt under i lokalområdet i mindst 20 år før ansøgningen.

65, 72, 118 eller 407 navneforandringer?

Navneforandring påvirkede ofte andre medlemmer af familien hvilket beskrives i bekendtgørelsen af 5. maj 1905 (jf. Lov 1904, § 1, som Lov 1905 henviser til). Var man gift, kunne retten til navneforandring kun

opnås hvis ægtefællen var enig i ansøgningen idet begge ægtefæller omfattedes af navneændringen. Børn der var under 18 år, og som allerede lovligt bar ansøgerens slægtsnavn, skulle også være omfattet af navneforandringen. Børn over 18 år kunne blive omfattet, men de skulle selv samtykke dertil. En far eller en mor kunne også søge om navneforandring på vegne af deres børn under 18 år uden at forældrene selv blev omfattet af navneforandringen, men alle børnene under 18 år skulle følge navneforandringen. Endelig kunne flere voksne søskende begære navneforandring i fællesskab om et fælles slægtsnavn (Bkg. 1905).

Navneforandringsprotokollen fra Samsø viser at det i langt de fleste tilfælde var en mand der var hovedansøger. Var han gift, noteredes hustruens samtykke med et "ja" idet hun også blev omfattet af navneforandringen. Børn under 18 år havde intet andet valg end at følge trop, men mange gange valgte også børn over 18 år at gøre det samme. I materialet ses kun tre kvinder der fik udstedt egne navnebeviser, to var ugifte (SamsNaPro: 75, 177), en tredje var enke (ibid.: 142). Hertil er der to eksempler på forældre der alene begærede navneforandring på vegne af deres børn (ibid.: 94, 96).

Af de 118 udstedte navnebeviser er der naturligvis en del der kun gælder for ét individ, eksempelvis ugifte mænd som Claus Fabricius. Men mange navnebeviser gjaldt altså for flere individer. Et enkelt udstedt navnebevis kom således til at påvirke hele 11 individer: Da hovedansøger Jens Sørensen fik navnebevis på *Thomsen*, så han kom til at hedde *Jens Thomsen*, inddroges foruden hans hustru også ni børn i navneforandringen (ibid.: 157). Fordi mange hovedansøgere på denne måde havde både ægtefælle og børn, medførte de 118 udstedte navnebeviser at hele 407 individer tog eller blev inddraget i en navneforandring på Samsø i anden halvdel af 1905.

Som bekendtgørelsen foreskrev, kunne voksne søskende også ansøge samlet om det samme slægtsnavn, ligesom voksne børn kunne blive inkluderet i en forælders navneforandring. I praksis ses dog flere navnebeviser udstedt på samme navn til voksne familiemedlemmer, eksempelvis far og søn eller to-tre søskende. Dette skete vistnok som et resultat af at man i stedet for én fælles ansøgning søgte hver for sig, eksempelvis flere voksne brødre der hver var blevet gift og havde stiftet familie. I navneforandringsprotokollen noterede birkedommeren ofte i feltet til anmærkninger nederst i det fortrykte skema når en ansøger var i familie med en anden ansøger noteret et andet sted i protokollen.

Men samtidig var der, som Lov 1905 var formuleret, intet til hinder for at folk uden nogen familierelation til hinanden kunne få

godkendt det samme tilnavn som slægtsnavn. Man skulle jo som udgangspunkt bare føre bevis for at man havde været kendt under tilnavnet i mindst 20 år før navneforandringen ansøgte, eventuelt iberegnet den tid ens far og/eller farfar havde været kendt under navnet.

Det navn der på Samsø affødte flest udstedte navnebeviser i henhold til Lov 1905, var *Klejs*; et tilnavn der må knyttes etymologisk til landsbynavnet *Klejs* i Rårup Sogn på det jyske fastland sydvest for Samsø. Faktisk godkendtes tilnavnet som slægtsnavn ved navnebevis ikke mindre end seks gange (SamsNaPro: 88, 91, 114-116, 172), og en syvende ansøger fik stavevarianten *Kleis* godkendt (ibid.: 130; jf. Kællerød 2022 om navnet *Klejs*). Tre af disse var ifølge birkedommerens notater brødre (SamsNaPro: 114-116), men de øvrige fire hovedansøgers relation til hinanden er ukendt, og et eventuelt slægtskab ville kræve slægtsforskning at redegøre for.

Den 22-årige Claus Fabricius Jensens navneforandring (ibid.: 84), som jeg nævnte i artiklens indledning, kan også fremhæves som et bemærkelsesværdigt eksempel i denne kontekst. Claus var nemlig ikke den eneste der ansøgte om navnet *Fabricius*. Den 40-årige husmand Claus Fabricius Rasmussen, der som sin yngre navnebror også var født og i 1905 stadig bosiddende i Besser Sogn, fik nemlig også navnebevis på *Fabricius* (ibid.: 85). Herefter gik der altså to mænd rundt i Besser Sogn på Samsø og bar navnet *Claus Fabricius*! Deres nærmere relation fremgår ikke af navneforandringsprotokollen, men da forældrenes navne er forskellige som det fremgår af protokollen (ibid.: 84-85), og de bar forskellige patronymer før navneforandringen, var de i hvert fald ikke brødre. Hvordan har man mon i praksis holdt de to mænd udskilt fra hinanden i daglig tale? Velsagtens med et tilnavn!

Det følger at der heller ikke på et nationalt plan var noget til hinder for at det samme navn udstedtes flere gange. Selvom Samsøs birkedommer skulle melde navneforandringerne udstedt i henhold til Lov 1905 ind til amtmanden der igen meldte det videre til Justitsministeriet (Cirk. 1905: 94), medførte det ikke en øjeblikkelig central-administrativ koordinering. De i Lov 1904 (§ 2-3) omtalte negativlister lå som nævnt tidligere ikke klar før 1906. Samsøs birkedommer hverken skulle eller kunne altså i 1905 orientere sig om hvorvidt et ansøgt navn allerede var udstedt ved navnebevis af en anden af landets retsbetjente eller af Københavns overpræsident. Resultatet kan meget vel være at visse tilnavne blev udstedt som slægtsnavne ved navnebevis rigtig mange gange landet over.

Således var det næppe kun samsiske ansøgere der lykkedes med at påvise at de – og eventuelt deres far og/eller farfar – i mindst 20 år havde været kendt under eksempelvis tilnavne der etymologisk kommer af almindelige erhvervsbetegnelser som *Bager* (SamsNaPro: 186, 191), *Degn* (ibid.: 173), *Møller* (ibid.: 120) og *Fischer/Fisker* (ibid.: 76, 150). Det samme gælder almindelige danske patronymymer som *Jensen* (ibid.: 97, 133), *Lassen* (ibid.: 95) og *Thomsen* (ibid.: 157) som den samsiske birkedommer også udstedte ved navnebevis, hvilket jeg vender tilbage til senere.

På Samsø blev resultatet af de 118 udstedte navnebeviser at kun 72 forskellige navne blev godkendt, men dette vel at mærke når jeg ikke har sammenlagt navneformer der kan betragtes som varianter af leksikalske navne, eksempelvis *Fischer* (ibid.: 76) over for *Fisker* (ibid.: 150) og *Klejs* (ibid.: 88, 91, 114-116, 172) over for *Kleis* (ibid.: 130). Lægger jeg forsigtigt sådanne varianter sammen, lander jeg på at ned til 65 leksikalske navne blev udstedt af birkedommeren på Samsø i 1905.

Når jeg kun med forsigtighed tør lægge varianter sammen, skyldes det usikkerheden i hvorvidt jeg kan tillade mig at sammenlægge navne blot fordi jeg som navneforsker fornemmer at der er tale om (stave)-varianter af leksikalske navne. Navnene kunne sagtens have været opfattet som forskellige navne for en ikke-navneforsker på Samsø i 1905. Et eksempel understreger pointen.

Alfred Peder Fisker fødtes i 1878 i landsbyen Fårvang i Tvillum Sogn nordøst for Silkeborg i Jylland. Efter at han på et tidspunkt var flyttet til Samsø, hvor han i Ørby i Tranebjerg Sogn blev mejeribestyrer, valgte han i 1905 at antage navnet *Fischer* så han i stedet kunne skrive sig *Alfred Peder Fischer* (ibid.: 76). Etymologisk er *Fisker* og *Fischer* blot varianter af samme slægtsnavn, det første er en dansk form, det andet en tysk. Hertil kan man have haft en forskel i udtalen hvor *Fisker* udtaltes med -g-lyd, og *Fischer* med -sj-lyd, men dette kan ikke udledes af staveformerne alene (jf. Kællerød 2018: 100–101, 199–201).

Men uanset udtalen har både ansøgeren og birkedommeren opfattet *Fisker* og *Fischer* som to så forskellige navne at det gav mening at gennemføre den bureaukratiske proces der blandt andet indebar at udarbejde ansøgningen med den fornødne bevisførelse for Alfreds hævde på tilnavnet *Fischer*, udstede et navnebevis og anmelde navneforandringen til Alfreds dåbssogn, lægdsrulleføreren og den tidligere retskreds Alfred boede i, med henblik på at få navneforandringen noteret de rette steder (SamsNaPro: 76; jf. Cirk. 1905: 93–94).

Men birkedommeren havde måske alligevel lidt svært ved at genkende forskellen på formerne: I skemaets to felter hvor henholdsvis “[d]et ved Navneforandringen antagne Slægtnavn” og ansøgers “[f]ulde Navn efter Navneforandringen” skulle stå, fik han først skrevet *Fisker*. Begge steder blev det dog udstreget og erstattet med det nu godkendte navn *Fischer* (SamsNaPro: 76).

Man må nok konkludere at selvom 407 individers navneforandringer på Samsø ved første øjekast ligner en bragende succes for Lov 1905 på Samsø, vidner de kun cirka 65 unikke leksikalske slægtsnavne som loven ved nærmere eftersyn affødte – hvoraf en del navne i et landsdækkende perspektiv nok ikke var så unikke endda – om en mere moderat succes.

Fra *Havkrog* til *Jensen* - navneforandringernes geografi

Ansøgning om navneforandring skulle indgives til øvrigheden der hvor ansøgeren boede (Bkg. 1905: 345). Således skulle en tilflytter til Samsø også begære navneforandring hos øens birkedommer. I praksis er det dog kun tre hovedansøgere der som ovennævnte Alfred Peder Fischer *ikke* er angivet som født i et af de fem samsiske sogne (SamsNaPro: 76, 107, 137). Altså er langt de fleste hovedansøgere født på Samsø. Særligt de fire sogne på sydøen, Besser, Brundby, Onsbjerg og Tranebjerg, er repræsenteret som ansøgernes fødesogne. Af de 118 hovedansøgere ses nordøens eneste sogn, Nordby, kun angivet to gange som fødesogn (ibid.: 97, 146).

Nielsen, Olrik og Steenstrup (1899: 118) fremhæver netop Nordby Sogn som et af de få steder i landet hvor sognepræsten samvittighedsfuldt tog 1828-forordningen til efterretning og ændrede navngivningspraksis. Nordbys præst Poul Henrik Heegaard (1766–1835) (WibergNet) døbte nemlig ofte børnene med de folkelige tilnavne og gjorde således tidligt disse til faste slægtsnavne blandt Nordby Sogns beboere (Nielsen, Olrik og Steenstrup 1899: 65, 118).

Skiftet i navngivningspraksissen i Nordby Sogn ses med det samme blot man bladrer i kirkebogens liste over fødte mandkøn: Den 1. juni 1828 døbte præsten for sidste gang en dreng *kun* med fornavn og dermed et underforstået primærpatronym: *Mickel*. Den næste dåb i sognet fandt først sted den 17. august samme år, men denne gang optegnedes barnet med slægtsnavn: *Jens Farver*. Denne praksis fortsatte herefter ufortrødent, og børnene døbt med slægtsnavne som *Beyer*, *Foged*, *Gylling*, *Haukrog*, *Hjort*, *Jyde*, *Kornmaaler*, *Kramer*, *Suder*, *Tuse*

osv.; sporadisk ses dog også patronymika som *Clausen*, *Frandsen*, *Johnsen* m.fl. (KBkm Nordby).

Men ikke alle befandt sig tilsyneladende godt med det ikke-patronym de på denne måde var blevet tillagt som slægtsnavn ved dåben. Således er det ene af de to navneforandringer fra 1905 på en person født i Nordby Sogn ganske bemærkelsesværdigt.

Tranebjerg Kirkes ringer blev født den 29. december 1836 i Nordby Sogn, og han fik ved dåben den 5. februar 1837 navnet *Clemen Jørgen Havkrog* (KBkm Nordby; her stavet “Haukrog”). Men i 1905 valgte den 68-årige ringer sammen med sin hustru at udskifte *Havkrog* med – *Jensen*! Herefter bar han altså navnet *Clemen Jørgen Jensen* (SamsNaPro: 97). *Jensen* må tilmed være dannet til faderens, Jens Clemmensens (ibid.; KBkm Nordby), fornavn, så det er altså et primærpatronym der her blev godkendt af birkedommeren som slægtsnavn. Dengang som nu var *Jensen* blandt de almindeligste *-sen*-navne i Danmark (Eggert 2017: 89; Nielsen, Olrik og Steenstrup 1899: 132–136; Thomsen 1945: 23–24).

Navneskiftet fra *Havkrog* til *Jensen* var ikke ulovligt; ansøgeren må, som bekendtgørelsen foreskrev (Bkg. 1905: 345), tilfredsstillende have ført bevis for at han havde været almindeligt kendt under tilnavnet *Jensen* i mindst 20 år før navneforandringen ansøgte. Birkedommeren har da måttet godkende navneforandringen efter lovens bogstav, sikkert vel vidende at den gik imod lovens ånd.

Når Lov 1905 netop sigtede til at folk skulle tage deres (og evt. deres fædrene ophavs) tilnavne som slægtsnavne, og når navneforandringerne især skete blandt den stedbundne befolkning, kan det ikke overraske at mange andre af de udstedte slægtsnavne i navneforandringsprotokollen fra Samsø Birk genkendes i redegørelser over gamle samsiske tilnavne (Nielsen, Olrik og Steenstrup 1899: 66–67; Poulsen 1902: 97–110; Schleisner 1891: 30–32; jf. Lerche Nielsen 2020, 2022).

Eksempler på antagne navne der således har gammel hævde på Samsø som tilnavne, er mange. Jeg vil derfor nøjes med at fremhæve nogle eksempler på udstedte navne der også optræder på den samsiske folkemindesamler Fredrik Poulsens (1865–1930) liste over “Slægtsnavne før 1800” udarbejdet på baggrund af forskellige skriftlige kilder så som skattemandtale, matrikler m.v. (Poulsen 1902: 97–107), her dog ikke altid i nøjagtig de samme staveformer som de blev udstedt med i 1905: *Alfast* (SamsNaPro: 109, 113), *Bagge* (ibid.: 183), *Gylling* (ibid.: 104, 171), *Hjulmand* (ibid.: 101, 111), *Juncker* (ibid.: 160, 161), *Kjeldmann*/

Kjældmann (ibid.: 80, 163, 174), *Kornmaaler* (ibid.: 108), *Ladefoged* (ibid.: 75, 78, 94, 180), *Nør* (ibid.: 83), *Prins* (ibid.: 87), *Stjerne* (ibid.: 141, 158), *Thunbo* (ibid.: 121, 135), *Værn* (ibid.: 86, 112) osv.

Hidtilværende navn typisk et patronym

Eksemplet med navneforandringen fra *Havkrog* til *Jensen* er det eneste i materialet hvor en navneforandring går fra et ikke-patronym til et patronym. Seks andre hovedansøgere valgte på samme vis at skifte navn til et patronym, men de bar i alle tilfælde i forvejen et andet patronym, således *Frandsen* til *Lassen* (SamsNaPro: 95), *Jensen* til *Tønnesen* (ibid.: 110), *Johansen* til *Jensen* (ibid.: 133), *Jørgensen* til *Steffensen* (ibid.: 151), *Nielsen* til *Thygesen* (ibid.: 182) og *Sørensen* til *Thomsen* (ibid.: 157).

I det hele taget bar langt de fleste hovedansøgere netop et patronym som efternavn inden de ansøgte om navneforandring, nærmere bestemt 113 ud af de 118 hovedansøgere. John Kousgård Sørensen (1925–1999) skriver netop i forbindelse med en observeret nedgang af *-sen*-navne i flere jyske landdistrikter, en nedgang som han kobler sammen med eftervirkningerne af Lov 1904, at “det næsten altid var folk med navn på *-sen*, der ønskede navneændring”, og at de “afløste navne næsten altid [er] navne på *-sen*” (Kousgård Sørensen 1997: 107). Kousgård Sørensen angiver dog ikke hvor han ved det fra.

På de fortrykte skemaer i navneforandringsprotokollen fra Samsø har birkedommeren, som skemaerne lagde op til, noteret sig hovedansøgernes forældres navne. Derfor kan man i de fleste tilfælde afgøre om det patronym der blev tillagt ved dåben, var et *primærpatrionym* dannet direkte af fars fornavn som forled og *-sen* ‘søn’ som efterled eller et *sekundærpatrionym* som var arvet fra en far der selv bar samme patronym som efternavn.

Eksempelvis søgte Frederik Jensen fra Langemark i Besser Sogn om navneforandring, og af skemaet i navneforandringsprotokollen fremgår det at Frederiks far var husmand Jens Sørensen Bager (SamsNaPro: 186). For Frederik var dåbsnavnet *Jensen* altså et *primærpatrionym* der betød at han var ‘søn af Jens’. Forældrene valgte derimod ikke ved dåben at give Frederik navnet *Bager* som faren ellers bar; navnet valgte Frederik selv i 1905 at ansøge om at få tillagt, og hans fulde navn blev herefter *Frederik Jensen Bager* (ibid.).

En anden ansøger Christian Michael Mortensen var søn af husmand Jacob Mortensen. Efternavnet *Mortensen* fik Christian altså ved

dåben fordi hans far allerede bar det som efternavn, så *Mortensen* er for Christian et sekundærpatrionym idet han *ikke* er ‘søn af Morten’. Da Christian i 1905 valgte at tage navnet *Krogsgaard*, blev hans fulde navn *Christian Michael Krogsgaard* (ibid.: 129).

En optælling viser at 55 hovedansøgere bar et primærpatrionym da de ansøgte om navneskifte, ligesom 45 hovedansøgere bar et sekundærpatrionym. Hvor langt de fleste sekundærpatrionymer stammer fra faren, regner jeg også to lidt anderledes tilfælde med til kategorien: 1) Enke Christiane Groskopf Olesen valgte at fralægge sig *Olesen* til fordel for *Groskopf*, begge navne hun havde giftet sig til (ibid.: 142), og 2) uægtefødte Andreas Hansen valgte at tage navnet *Vester* og fralægge sig patrionymet *Hansen*. Dette *Hansen* kan dog hverken stamme fra mor, Dorthea Simonsen, eller den udlagte barnefar dyrlæge A. Petersen (ibid.: 187). *Hansen* synes derimod at stamme fra Andreas’ morfar, Simon Andreas Hansen, jævnfør mor Dortheas dåb optegnet i kirkebogen fra Onsbjerg Sogn i 1846 (KBkm Onsbjerg).

Ved tretten hovedansøgere kunne det ikke afgøres om udgangspunktet inden navneforandringen var et primær- eller sekundærpatrionym, i alle tilfælde fordi farens patrionym, som han i navneforandringsprotokollens skema står noteret med, var dannet til det samme fornavn som faren selv bar. Når eksempelvis Søren Sørensen var søn af en mand der også hed *Søren Sørensen* (SamsNaPro: 111), kan det ikke afgøres om *Sørensen* var givet sønnen som primært eller sekundært patrionym.

Ser man bort fra de tretten usikre tilfælde, viser den overordnede optælling altså en næsten lige fordeling mellem ansøgere der fra dåben bar henholdsvis et primært og et sekundært patrionym, om end en lidt større andel bar primærpatrionymer. Dette er egentlig ingen overraskelse da hovedansøgerne i 1905 alle var født og døbt under 1800-tallets lovgivning der, som gennemgået tidligere, kun delvist var lykkedes med at skabe grobund for antagelsen af faste slægtsnavne.

Vender man tilbage til de konkrete eksempler ovenfor, bemærker man at Frederik Jensen ved navneforandringen til *Frederik Jensen Bager* (SamsNaPro: 186) valgte at beholde sit primærpatrionym, *Jensen*, som et *mellemløst*; en term der dog først kom til at optræde i navnejuridisk henseende fra 1960 og som defineret videnskabelig onomastisk term fra 1981 (Kællerød 2018: 18–20; 2022). Omvendt valgte Christian Michael Mortensen at sløjfe det sekundærpatrionym, *Mortensen*, han havde fået ved dåben så han efter navneforandringen hed *Christian Michael Krogsgaard* (SamsNaPro: 129).

Var det mon sådan at primærpatronymerne i forbindelse med navneforandringerne i 1905 typisk bevarede, og at sekundærpatronymerne da omvendt typisk blev sløjfet?

Sløjfede eller beholdte man patronymet?

Tilnavnet kan antages enten i Stedet for eller efter vedkommendes hidtilværende Familienavn, saa at dette sidste faar Karakteren af et Fornavn. Der er intet til Hinder for, at der i denne Henseende efter vedkommendes Begæring forholdes forskelligt for flere af samme Navnebevis omfattede Personer (Bkg. 1905: 345).

Sådan står der i bekendtgørelsen af 2. maj 1905 om den måde hvorpå det ansøgte tilnavn kunne tillægges ansøgers dåbsnavn. I praksis giver det tre muligheder: A) Man kunne bevare det oprindelige efternavn som et "Fornavn" (ibid.), hvad vi med Lars-Jakob Harding Kællerød (2018) i dag kan kalde et *efternavnetypologisk mellemnavn* (jf. Kællerød 2022), eksempelvis *Frederik Jensen Bager* (SamsNaPro: 186). B) Man kunne erstatte det oprindelige efternavn med det godkendte slægtsnavn. I forlængelse af denne mulighed viser sig i praksis en tredje version der inden for lovens rammer kunne benyttes: C) Man kunne antage et mellemnavn som slægtsnavn ved at sløjfe det oprindelige efternavn. Tidligere nævnte jeg således hvordan både *Claus Fabricius Jensen* og *Claus Fabricius Rasmussen* ved navnebevis kom til at hedde *Claus Fabricius* idet begge ansøgte om at gøre mellemnavnet *Fabricius* til slægtsnavn (ibid.: 84–85).

Således foretog jeg en optælling af de 113 hovedansøgere der bar patronymer som efternavn da de ansøgte om navneforandring, idet jeg inddelte navneforandringerne i henhold til de tre just gennemgåede muligheder A, B og C. Resultatet blev at 52 bevarede patronymet (A), 53 sløjfede patronymet (B), og 8 sløjfede patronymet til fordel for et mellemnavn (C). Da både B og C i praksis handler om at sløjfe det patronym man bar i udgangspunktet, er der altså 61 hovedansøgere der valgte helt at slette et patronym til fordel for det ansøgte navn. Seks af disse valgte, som nævnt tidligere, at udskifte patronymet med et andet patronym. Ingen af de seks valgte altså den juridisk gangbare mulighed at bære to patronymer i stilen **Jens Hansen Sørensen*.

Kobler man det sammen med foregående optælling af primærpatronymer over for sekundærpatronymer, bliver fordelingen som følger:

- Af de 55 hovedansøgere med primærpatronymer valgte 30 at beholde patronymet som mellemnavn (A) mens 25 slettede det (B og C). Omregnet i procent af de 55 hovedansøgere valgte 55 % at beholde primærpatronymet, mens 45 % slettede det.
- Af de 45 hovedansøgere med sekundærpatronymer valgte 13 at beholde navnet (A) mens 32 slettede det (B og C). Det svarer til at 29 % af de 45 hovedansøgere valgte at beholde sekundærpatronymet, mens 71 % slettede det.
- Af de 13 tilfælde hvor det ikke kunne afgøres om der var tale om primær- eller sekundærpatronymer, valgte 9 (69 %) at beholde sit patronym (A) mens 4 (31 %) slettede det (B og C).

Kvantitativt kan man altså observere en tendens til at flere ansøgere der oprindeligt bar et primærpatronym, beholdte patronymet som mellemnavn frem for at sløjfe det. Forskellen er dog ikke rigtig signifikant. Derimod er tendensen tydeligere ved ansøgere der oprindeligt bar sekundærpatronymer, idet størstedelen valgte helt at slette patronymet. I de 13 tilfælde hvor det ikke med sikkerhed kunne afgøres om ansøger bar et primær- eller sekundærpatronym, valgte størstedelen at beholde patronymet som mellemnavn.

Kvalitativt kan man også inden for nogle familier observere hvordan primærpatronymer bevaredes mens sekundærpatronymer sløjfedes. Bekendtgørelsen, som jeg citerede ovenfor, åbnede netop for at en familie der alle påvirkedes af en navneforandring, ikke behøvede at følge den samme model om enten at beholde eller at slette det oprindelige efternavn (Bkg. 1905: 345).

I Hårmark, Kolby Sogn, valgte Niels Jørgen Hansen, søn af gårdejer Hans Olsen, at antage navnet *Gylling* sammen med sin hustru og to børn, en søn og en datter. Han selv beholdt primærpatronymet *Hansen* (han var 'søn af Hans') som mellemnavn og kom da til at hedde *Niels Jørgen Hansen Gylling*. Hustruen havde jo blot giftet sig til navnet *Hansen*, og børnene var døbt med navnet. For hustru og børn var *Hansen* altså et sekundærpatronym, og de fik alle sløjfet *Hansen* til fordel for *Gylling* (SamsNaPro: 171).

Samme fænomen kan dog også observeres når hele familien var døbt med det samme sekundærpatronym: Da Jens Søren Rasmussen i Onsbjerg, søn af husmand Anders Rasmussen, valgte at tage navnet *Kaiser* som efternavn, beholdt han som den eneste i sin nærmeste familie sit sekundærpatronym som mellemnavn så hans fulde navn blev *Jens Søren Rasmussen Kaiser*. Hustruen og deres otte børn fik nemlig sløjfet

Rasmussen; eksempelvis gik den ældste søn fra dåbsnavnet *Anders Karl Rasmussen* til navnet *Anders Karl Kaiser* (ibid: 155).

Resultatet kan tolkes sådan at tilknytningen til et primærpatronym var større end til et sekundærpatronym. Frederik Jensen var 'søn af Jens', og han følte derfor behov for at beholde *Jensen* som mellemnavn (ibid.: 186). Christian Michael Mortensen *hed* bare *Mortensen* og følte det derfor mindre indgribende at sløjfe navnet (ibid.: 129; jf. Kællerød 2018: 150).

Med hensyn til kvinder gør Kællerød (2018: 150; 2022) dog den omvendte observation idet han ikke finder kvindelige patronymika på *-datter* nær så højt repræsenteret som mellemnavne i folketællingen 1880 som man ellers kunne have forventet hvis en særlig tilknytning til primærpatronymika skulle være gældende. Kildegrundlaget for nærværende studie og Kællerøds observation er dog så forskelligt at resultaterne ikke nødvendigvis er sammenlignelige, ligesom det køns-mæssige aspekt sandsynligvis har haft en betydning.

Videre må den kvantitative optælling i nærværende studie kun betragtes som en indikation på en tendens. Påvisning af mere sikre tendenser ville kræve observationer baseret på et langt større materiale. Navneforandringerne på Samsø er ikke nødvendigvis repræsentative for hele Danmark, ligesom der kunne være forskelle i købstæderne over for landområderne. Retsbetjentene (og Københavns overpræsident) kan også have administreret loven lidt forskelligt rundt omkring i landet.

Afslutning

Efter at have fået navnebevis den 30. december 1905 kunne den 22-årige Claus officielt skrive sig *Claus Fabricius*. Med det navn døde han i sit fødesogn Besser den 6. maj 1962 (KBkm Besser). I praksis var han dog altid blevet kaldt sådan, i hvert fald over 20 år inden ansøgningen i 1905; det havde både han selv, hans far og Bessers sognerådsformand skrevet under på (Andr.Slægt.).

Når Claus valgte at ansøge om navneforandring mellem jul og nytår 1905 – i sidste øjeblik inden Lov 1905 ville træde ud af kraft ved årsskiftet – var det nok mere fordi det var nødvendigt at sikre sig lov til at føre *Fabricius* som slægtsnavn, end fordi han havde gået de første 22 år af sit liv og ærgret sig over at der i kirkebogen officielt stod *Jensen* som slægtsnavn. Man må huske på at Lov 1904 (§ 8) gjorde det ulovligt at benytte et slægtsnavn man ikke havde retlig hævde på, og der kunne udstedes klækkelige bøder for forseelsen. Når det oven i købet var gratis

at ansøge i henhold til Lov 1905, var der ingen undskyldning; Claus kunne godt overse besværet at indhente sognerådsformandens underskrift, få ansøgningen udfyldt og overdrage den til birkedommer Brendstrup i Tranebjerg.

Navneforandring som kulturelt fænomen er ganske komplekst, for hver navneforandring skete i spændet mellem individets ønsker og de juridiske muligheder under påvirkning af mange forskellige faktorer såsom personlig smag, familiære tilknytninger, identitet m.m. Komplexiteten af fænomenet gør at en enkelt artikel ikke tilnærmelsesvis kan komme omkring alle aspekter, og jeg måtte derfor holde mig til nogle overordnede observationer.

Det kunne konstateres at tillægsloven af 1. april 1905 (Lov 1905) medførte et relativt stort antal udstedte navnebeviser – hele 118 på Samsø – der ikke tidligere har fået opmærksomhed. Antallet af udstedte beviser der tilsammen sikrede 407 mennesker på Samsø et nyt navn, bliver dog mindre imponerende når man opdager at mange fik navnebevis på samme tilnavn, og at navneforandringerne således kun vidner om udstedelsen af 72 unikke navne – og kun 65 hvis man slår varianter af leksikalske navne sammen.

Juridisk set var intet nemlig til hinder for at folk med fjernere eller slet ingen familierelation kunne få det samme slægtsnavn udstedt på navnebevis. Lov 1905 kan derfor meget vel have skabt nye problemer med højfrekvente slægtsnavne der ikke sikrede den fornødne adskillelse af individer. Efter nytåret 1905–06 var der eksempelvis pludselig to mænd med det fulde navn *Claus Fabricius* i Besser Sogn; det har næppe ligefrem gjort det nemmere at være postbud i lokalområdet. Andre borgere på Samsø fik hertil godkendt navne som *Jensen*, *Lassen*, *Møller* og *Fisker*; navne som ikke tilnærmelsesvis har været unikke samsiske navne og derfor også kan være givet ved navnebevis mange gange andre steder i landet.

Men Lov 1905 medførte også at en lang række tilnavne med gammel hævde på Samsø blev etableret som slægtsnavne. Langt størstedelen af ansøgerne var nemlig både født og ved ansøgningstidspunktet i 1905 bosiddende i et af de fem samsiske sogne. I Nordby Sogn var mange af sådanne tilnavne allerede som resultat af dåbsforordningen af 1828 blevet etableret som slægtsnavne, så det var kun relevant for to ansøgere født i Nordby at få et tilnavn godkendt som slægtsnavn. Én af disse to navneforandringer skete dog nærmest i trods for lovens ånd idet en ansøger valgte at skifte navn fra det mere specielle slægtsnavn *Havkrog* til det helt almindelige *Jensen* der sågar var et primærpatronym.

Lov 1905 blev hertil en succes for målet om at komme af med de mange patronymer som slægtsnavne. Kun med få undtagelser var det netop patronymerne der måtte vige for andre slægtsnavne, og det var trods alt kun et fåtal af de samsiske ansøgere – syv i alt – der fik navnebevis på patronymer. Dog observeredes en statistisk tendens til at primærpatronymer bevarede som mellemnavne, mens sekundærpatronymerne sløjfedes. Ikke alle var klar til helt at give afkald på den gamle tradition for at bære et navn der konstaterede hvem man var søn af. Mon ikke man her observerer efterdønningerne af de mange steder i landet noget trodsige reaktioner på det 19. århundredes lovgivning på navneområdet (Degn 1997; 2001; Kisbye 1981)?

Studier af navneforandringer kan kaste lys over mange onomastiske aspekter, herunder navnet som identitetsskabende markør, skellet mellem det officielle og det uofficielle navn, individets og øvrighedens fornemmelse for navnes forskellighed, herunder væsentligheden af at skelne mellem staveformer af samme etymologiske navn, osv. Perspektiverne for flere og dybere studier af navneforandringer er derfor mange. Navneforandringsprotokollerne – og en masse lignende materiale – er bevaret i stort antal, og materialet er stort set uudnyttet.

Kilder og litteratur

Andr.Slægt. = Andragende om Erhvervelse af Tilnavn som Slægtnavn, 27. december 1905, ligger i læg betitlet "Navnesager" sammen med SamsNaPro (se denne).

Bkg. 1903 = Bekendtgørelse angaaende Udfærdigelse af Navnebeviser, nr. 107 (30. maj 1903), i: *Lovtidende for Kongeriget Danmark* 1903, nr. 44, s. 473–474.

Bkg. 1905 = Bekendtgørelse angaaende Udfærdigelse af Navnebeviser i Henhold til Lov af 1ste April d. A. om Tillæg til Lov om Navneforandring af 22de April 1904, nr. 77 (2. maj 1905), i: *Lovtidende for Kongeriget Danmark* 1905, nr. 30, s. 344–346.

Cirk. 1903 = Cirkulære til Overpræsidenten i København og samtlige Underøvrigheder uden for København, nr. 110 (30. maj 1903), i: *Ministerialtidende for Kongeriget Danmark*. A. 1903, nr. 20, s. 103–104.

- Cirk. 1905 = Cirkulære til Overpræsidenten i København, samtlige Amtmænd og samtlige Politimestre, nr. 95 (2. maj 1905), i: *Ministerialtidende for Kongeriget Danmark*. A. 1905, nr. 18, s. 93–94.
- Dahlerup, Verner og Johannes C.H.R. Steenstrup (1902): *Navnebog til Vejledning ved Valg af nye Slægtnavne*, København.
- Danielsen, Martin Sejer (2021): Navneforandring, slægtsforskning og socioonomastik – Et eksempel på et slægtsnavneskifte i 1905, på: *New trends in Nordic Socio-onomastics*; <<https://www.nordic-socioonomastics.org/navneforandring-slaegtsforskning-og-socioonomastik>> [besøgt 2022-01-02].
- Degn, Ole (1997): Jens Sørensens søn, Søren Jensen eller Søren Sørensen: Jyske lokalsamfunds reaktioner på navnelovene 1828 og 1856, i: *Det store i det små* (Skrifter udgivet af Lokalhistorisk Afdeling 10), red. Mæve Drewsen, Julie Fryd Johansen, Jørgen Mikkelsen m.fl., København, s. 58–69.
- Degn, Ole (2001): De danske efternavne på -sen: Landbefolkningens reaktioner på navnelovene af 1828 og 1856, i: *Personalthistorisk Tidsskrift* 2001:1, s. 14–34.
- DigDag.dk = Digitalt atlas over Danmarks historisk-administrative geografi, udg. af Rigsarkivet, Københavns Universitet, Syddansk Universitet m.fl.; <<https://digdag.dk>> [besøgt 2022-02-27].
- DSD = Gyldendals Leksikonredaktion (2009): myndighed, i: *Den Store Danske på lex.dk*; <<https://denstoredanske.lex.dk/myndighed>> [besøgt 2022-04-24].
- Dåbsforordning 1828 = Forordning om Adskilligt som i Henseende til Daaben bliver at iagttage (30. maj 1828), på sitet Retsinformation; <<https://www.retsinformation.dk/eli/retsinfo/1828/12000>> [besøgt 2022-09-14].
- Eggert, Birgit (2017): Jensen, Nielsen og Sørensen - om højfrekvente efternavne i Danmark, i: *Namn och identitet: Handlingar från NORNA:s 46:e symposium i Tammerfors den 21-23 oktober 2015* (NORNA-rapporter 94), red. Unni-Päivä Leino, Mona Forsskåhl, Gunilla Harling-Kranck m.fl., Uppsala, s. 81–94.
- KBkm Besser = Rigsarkivet: Besser Sogn: Kontraministerialbog: Fødte Mandkøn 1860–1891, fol. 70; Døde mandkøn 1960–1975, fol. 243.

- KBkm Nordby = Rigsarkivet: Nordby Sogn (Samsø): Kontraministerialbog: Fødte Mandkiøn 1821–1838, fol. 25 ff.
- KBkm Onsbjerg = Rigsarkivet: Onsbjerg Sogn: Kontraministerialbog: Fødte Qvindekjøn 1846–1859, fol. 64.
- KBkm Tranebjerg = Rigsarkivet: Tranebjerg Sogn: Kontraministerialbog: Fødte Mandkjøn 1837–1855, fol. 35.
- Kisbye, Torben (1981): Slægtsnavne og patronymer, i: *Personalhistorisk Tidsskrift* 1981:2, s. 121–132.
- Kousgård Sørensen, John (1997): *Patronym i Danmark 2: Nyere tid og nutid* (Navnestudier 36), København.
- Kællerød, Lars-Jakob Harding (2018): *Adam Gottlob Øhlenschläger Hauch & Jeppe Smed Jensen: Et studie af etableringen af det efternavnetypologiske mellemnavn i Danmark i 1800-tallet*, ph.d.-afhandling, Københavns Universitet.
- Kællerød, Lars-Jakob Harding (2022): Bødker, Klejs og Pedersen: Om brugen af mellemnavne på Samsø i det 18. og 19. århundrede, i: *Danmarks Stednavne 100 år* (Navnestudier 46), red. Johnny G.G. Jakobsen, København, 79–112.
- Lerche Nielsen, Michael (2020): *Kornmaaler – og andre samsiske navnespecialiteter*, Månedens navn 1. september 2020 på sitet navn.ku.dk; <https://navn.ku.dk/maanedens_navn/kornmaaler> [besøgt 2022-04-18].
- Lerche Nielsen, Michael (2022): Kornmaaler og andre samsiske efternavne, i: *Danmarks Stednavne 100 år* (Navnestudier 46), red. Johnny G.G. Jakobsen, København, 139–152.
- Lov 1904 = Lov om Navneforandring, nr. 89 (22. april 1904), i: *Lovtidende for Kongeriget Danmark* 1904, nr. 35, s. 395–398.
- Lov 1905 = Lov om Tillæg til Lov om Navneforandring af 22de April 1904, nr. 76 (1. april 1905), i: *Lovtidende for Kongeriget Danmark* 1905, nr. 30, s. 343.
- Lunøe, Ib (1944): *Dansk personnavneret*, København.
- Nielsen, Frederik, Axel Olrik og Johannes C.H.R. Steenstrup (1899): *Dansk Navneskik: Betænkning afgivet af den af Justitsministeriet den 4. Maj 1898 nedsatte Kommission*, København.

- Närhi, Eeva Maria (1987): The changing of surnames in Finland during the twentieth century, particularly in 1906 and 1935, i: *Studia anthroponymica Scandinavica* 5, s. 109–121.
- Pedersen, Karl Peder (2001a): Fra Sørensen til Sjølund: Om at ændre navn i Danmark, i: *Journalen* 2001:1, s. 19–26.
- Pedersen, Karl Peder (2001b): Navnet, det er stadig Jensen: Om danske navneregler og om skiftende tiders muligheder for at ændre navn, i: *Personalhistorisk Tidsskrift* 2001:2, s. 200–221.
- Pedersen, Karl Peder (2008): Politi og anklagemyndighed: 21. Navneforandringsprotokol, i: *Efter bemyndigelse: Kilder til dansk forvaltningshistorie 1920–1970* (Kilder til dansk forvaltningshistorie 3), red. Jørgen Mikkelsen og Erik Nørr, København, s. 146–149.
- Poulsen, Fredrik (1902): *Historiske og Kulturhistoriske Efterretninger om Samsø*, København.
- RigsOrd = Rigsarkivets 2. Afdeling, udg. (1977): *Ordliste til brug for medarbejdere ved Rigsarkivets 2. Afdeling*, [København].
- SamsJournal = Rigsarkivet: Samsø Birk: Journal (1857–1916): N-47 (1905).
- SamsNaPro = Rigsarkivet: Samsø Birk: Navneforandringsprotokol + merindhold.
- Schleisner, G. (1891): *Samsø og dens Befolkning: En Fremstilling af Levevilkaarene samt Undersøgelse af Fødsels- og Dødelighedsforholdene 1815-89*, København.
- Sjæl.rets. = Landsarkivet for Sjælland m.m., udg. (1973): *Sjællandske retsbetjentarkiver indtil 1919: Holbæk amt* (Foreløbige arkivregistraturer), København.
- Skautrup, Peter (1968): *Det danske Sprogs Historie* 4, København.
- Søndergaard, Georg (1979): *Bogen om personnavne*, København.
- Thomsen, Alfred (1945): *Vore Slægtsnavne: En Undersøgelse af vore Slægtsnavnes Oprindelse og Fordeling med særligt Henblik paa -sen Navnene*, København.
- WibergNet = Netudgave af Wibergs Præstehistorie: Nordby paa Samsø, udg. af Randi Rostrup; <<https://wiberg-net.dk/826-Nordby-S.htm>> [besøgt 2022-01-08].

Summary

**Always and over 20 years known under the by-name
Fabricius: A study of name changes on the island of
Samsø in accordance with the law of April 1, 1905**

The article introduces the law on name change from April 1, 1905 with a study of changes of last names that took place on the Danish island of Samsø in the second half of 1905. The empirical data consists of the Name Change Register from the judicial district of Samsø. The law did not prevent the applicants from being granted the same names, so while 118 permissions to name change were granted on Samsø in 1905, affecting 407 individuals (i.e. main applicants plus their families), only 72 unique last names were granted, and only 65 if spelling variants were merged. Of all the applicants only three were not born on Samsø, and many of the names required were established by-names on Samsø. Of the 118 main applicants, as many as 113 had a patronymic as the last name before they were granted the right to change the name. Of these a small majority of applicants with primary patronymics as birth names kept their patronymics as middle names, while a large majority with secondary patronymics as last names chose to delete their patronymics.